

Розділ ІХ

МІСТА І МІСТЕЧКА

УДК 725.94(477.43)

О.М. ЗБРУЦЬКИЙ

До історії охорони архітектурної спадщини м. Ізяслав (Хмельницька область)

У статті розглядається пам'яткоохоронна діяльність м. Ізяслав, розпочата в 20-х роках ХХ ст. Автор вводить до наукового обігу низьку нових архівних документів, важливих для сучасної оцінки стану пам'яткоохоронних робіт у ньому.

Ключові слова: архітектурні пам'ятки, місто Заслав, палацовий комплекс, Бернардинський монастир, Федір Ернст, Данило Щербаківський.

Ізяслав розташований на півдні Волинської височини над р. Горинь, що поділяє його на дві частини, та входить до переліку історичних міст [1]. Старовинний княжий осередок, який було засновано ще за існування Київської Русі [2], мав декілька періодів розвитку.

Археологічні дослідження на лівобережній частині Ізяслава дали багатий матеріал з його ранньої історичної доби [3]. Проте достовірна, зафіксована документами історія міста починається з кінця XIV ст., коли поселення згадується серед переліку володінь кн. Острозького. У середині XV ст. з основної гілки родини Острозьких виокремлюється рід Заславських, перший представник яких, син Василя Острозького – Юрій, отримує у спадок м. Заслав (сучасний Ізяслав). На жаль, з того часу до нас не дійшли архітектурні споруди, відомо лише, що місто було добре захищене потужною фортифікацією. Капітальній розбудові підлягав, насамперед, найбільш захищений завдяки своєму положенню лівий берег. Тут, у т.зв. старому місті, формується ринкова площа, будуються кам'яниці, церкви, костьол, синагога. Розташований на підвищенні, оточений міськими фортифікаційними спорудами, старий Заслав через деякий час виріс із своїх первісних меж, і вже у XVI ст. активно заселялася низька правобережна частина, де згодом постане новий бастионний замок.

Стильові прийоми у конструкціях і декорі були різноманітними, але витриманими у сучасних будівництві тенденціях. Готичні мотиви ще і зараз можна побачити в архітектурі костюлу Іоанна Хрестителя та давній синагозі, водночас костюл мав ренесансні портали, а синагога з часом набула барокового декорування.

На початку XVIII ст. розбудовується монастир-фортеця бернардинців, заснований кн. Янушем Заславським. У цій пам'ятці архітектури, створеній за проектом Я. Мадлени, можна спостерігати як ренесансні, так і барокові риси, що, ймовірно, пов'язано з реконструкцією комплексу в XVIII ст.

Стилю бароко надавав перевагу архітектор Паоло Фонтана, що активно допомагав відновлювати Заслав князям Сангушкам, які отримали місто на початку XVIII ст., після згасання роду Заславських, і нетривалого (близько 30 років) правління князів Любомирських. З ім'ям цього італійського архітектора пов'язано також будівництво палацового комплексу на правому березі Горині (на місті бастионного замку) костюлу св. Йосипа у вигляді трьохнавової базилики з трансептом, монастирських корпусів кляштору місіонерів.

Характеристику композиційного зв'язку між Старим містом і новим (правобережним) Заславом, орієнтуючись на публікацію П.А. Ричкова та Є.П. Олійника [4], подає у своїй праці Ольга Михайлишин: «Тут створено потужний візуальний зв'язок між двома архітектурними домінантами, розташованими на протилежних берегах р. Горинь. Лівий берег, де височів старий замок, комплекс бернардинського монастиря з костюлом і костюл св. Іоанна Хрестителя мав великий просторово-композиційний вплив на формування палацового ансамблю, створюваного на правому березі. Таким чином, урівноважувалась містобудівна композиція і розвивався розпланувальний осередок ще й на правому березі. Таке рішення давало поштовх для розбудови цієї частини міста» [5].

Час і війни знищили найдавніші архітектурні пам'ятки, але й залишили чимало: стародавню скарбницю, синагогу, костюл св. Іоанна Хрестителя – з XVI ст.; бернардинський монастир – з XVII ст.; палацовий комплекс з костюлом св. Йосипа та кляштором місіонерів і декілька окремих будинків – з XVIII ст.; є також цікаві будинки XIX і XX ст. Пам'ятки архітектури Ізяслава – свідки минулого значення міста – завжди привертали увагу спеці-

Флігель по-місіонерського кляштору. Фото 1920-х років.

Михайлівська церква. Сучасне фото.

лістів, які цілеспрямовано вивчали або випадково відвідували колишній Заслав. Вони, ніби фіксуючи їх для історії, не могли оминати красу та велич минулого, що безповоротно втрачала свої риси, під тиском нових політичних і соціально-економічних обставин.

Перебудови барокового палацового комплексу

на військові казарми відбувалися в час, коли одним став стиль класицизм. Монастирські споруди кляштору місіонерів, який знаходиться поруч, були віддані під різні адміністративні установи після його закриття після польського повстання 1863 р. Архітектор Г. Лукомський, котрий приїздив до міста перед Першою світовою війною, констатував перебудови, що зіпсували палацовий комплекс¹, і зміни функціонального призначення розташованого поруч кляштору: «На жаль, останнім часом косяк попсовано: частина його (одна вежа) відійшла під канцелярію поліцейського пристава, а далі в житлових корпусах монастиря помістилося повітове казначейство» [6]. Дуже коротко він описує пам'ятки міста і зауважує: «Заслав дуже мальовниче місто. Всі пам'ятки його старовини чарівно розташовані й залишають таке враження, яке можна одержати лише десь у Тіролі або Баварії, а тим часом ви перебуваєте у Волинській губернії, і навіть у тому кінці її, що прилягає до Київської! У Заславі є такі перлини архітектури, які потребують ретельного оберігання» [7].

Що ж це були за перлини? Це перераховані вище головні містобудівні акценти, що дійшли до нашого часу, але демонструють скоріше сучасне ставлення до міста його мешканців, ніж красу та велич минулого. Звернувшись до публікацій початку ХХ ст., стає зрозуміло, чому саме Г. Лукомський наполягає на їх ретельному зберіганні: «Но здесь губительно отсутствие сознания ценности сохранившихся памятников зодчества; лучшим доказательством этого является разборка в гор. Остроге замечательных иезуитских корпусов для постройки из их материала женской гимназии, или заявление заправил города Заславля, что лучшая постройка, которой действительно могут гордиться жители – 7-этажная паровая мельница, построенная в середине чудесной долины, по обоим краям которой возвышаются постройки прежних эпох – замок и Бернардинский монастырь. Совсем особенной архитектуры отделка стены последнего, по своей кратоте превосходящая даже Данцигский цейхгауз, краковские «сукенницы»

¹ Див. далі акт Ф. Ернста з його посиланням на статтю Г. Лукомського.

Заслав. Крaсвiд Старого мiста. Фото 1928 р.

или познанскую ратушу. И вот, при наличности таких образцов, на первый план выдвигается импонирующая семью этажами мельница» [8]. Зазначимо, що все це відбувалося ще до революційних подій 1917 р., навіть до Першої світової війни.

Замок, що згадується – це, найімовірніше, палацовий комплекс, який зберігав оборонні елементи XVII–XVIII ст. – періоду, коли на цьому місті дійсно була резиденція князів Заславських, а згодом – Любомирських. Після продажу комплексу імперському уряду в цьому замку-палаці розмістилися військові частини спочатку імператорської російської, потім – Червоної армій. Відповідно до цього здійснювалися й перебудови. Так, після вище згадуваних «підготовчих робіт» і націоналізації майна, місто почало поступово втрачати старі архітектурні об'єкти, їх інтер'єри, не кажучи вже про зміну власників і функціонального призначення.

З припиненням військових дій та започаткуванням нової республіканської системи, здавалося в Україні з'являється шанс на державну охорону ще не знищеного культурного надбання. Цю ілюзію певним чином живили відповідні установи, які з'явилися в 1920-ті роки. Центром координації пам'яткоохоронних і пам'яткознавчих зусиль постав створений 6 лютого 1922 р. при Всеукраїнській академії наук Археологічний комітет, який згодом було реорганізовано у Всеукраїнський археологічний комітет (ВУАК). 1924 рік позначився розширенням складу ВУАК. До нього, крім інших, були зараховані такі визначні пам'яткознавці, як Д. Щербаківський і Ф. Ернст. Останній, згодом, у зв'язку з рішенням НКО УСРР створити інспектуру охорони пам'яток культури та природи, був призначений київським крайовим інспектором. Якраз ці два визначні діячі й залишили нам безцінний матеріал з історії архітектури м. Заслав.

1920-ті роки – це і нова економічна політика, і українізація, повернення до країни М. Грушевського, а головне – надія на краще життя у своїй незалежній державі. З точки зору історії архітектури – це ще й своєрідний буфер

Елемент міської забудови. Фото 1926 р.

між минулим і сучасним, в якому опинилися ще не знищені пам'ятки. Проте у 1930-ті роки ситуація різко змінюється. В Заславі нищать дві головні православні церкви, Бернардинський монастир пристосовують під в'язницю. Після Великої Вітчизняної війни радянського народу 1941–1945 років ситуація погіршилася ще більше.

Тож у 1926 р., фахівці ще могли побачити й оцінити архітектурну спадщину, яка масштабно та колоритно створювала неповторне обличчя міста, – що давало надію стосовно її збереження і охорони.

Діяльність Київської крайової інспектури (Ф. Ернста) у Заславі загалом розглядалася у статті Ольги Байталюк [9]. Автор, використовуючи унікальні архівні документи Державного архіву Київської області, простежує спроби врятувати Бернардинський монастир від перетворення на в'язницю та руйнування. Дослідниця згадує пропозицію Ф. Ернста до Укрнауки передати приміщення монастиря місцевій семирічній школі. Це свідчення допомагає зрозуміти смислове наповнення тексту рукопису Ф. Ернста, уміщеного далі. Разом із тим потрібно зауважити на те, що діяльність Київської крайової інспектури в особі Ф. Ернста в Заславі не обмежилася тільки комплексом монастиря Бернардинців, про що також буде розмова далі.

Серед зарубіжних видань проблема архітектури міста у період, що досліджується, розглядається в польському збірнику документів [10], де представлено переклад документу від 6 листопада 1930 року, що зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади і державного управління України (далі – ЦДАВО України). В документі комісією Волинського музею розглядаються будівлі колишнього Бернардинського монастиря та доля мистецьких витворів із його інтер'єрів; подається коротка характеристика іншим визначним будівлям м. Заслав. Пропонується на базі монастирського комплексу зробити історико-краєзнавчий музей. Документ цікавий тим, що показує ситуацію у місті напередодні великих зрушень у політичній ситуації

держави, коли вже не охорона, а, на превеликий жаль, руйнація пам'яток стануть визначальним чинником системи.

Тож перейдемо до головних постатей пам'яток-навчої драми.

Данило Щербаківський², котрий неодноразово бував на Волині, у 1926 р. здійснив експедицію (Дослідчі екскурсії Археологічного Комітету) на Поділля й Волинь, своєрідним підсумком якої стала його стаття «Культурні цінності в небезпеці» [11]. Багато фактичного матеріалу, головне фотографій, зроблених дослідниками, є цінними свідченнями очевидців з 20-х років минулого століття. Наведемо для прикладу акт огляду палацового комплексу міста Ізяслав:

Акт

1926 року серпня 29 ми нижчепідписані склали сей акт в тому, що при огляді членом президії Всеукраїнського Археологічного Комітету при Українській Академії Наук т. Щербаківським будинків, що перебувають в 9-го черкасполку в м. Ізяславі, з'ясувалось, що слідує з них являються цінними, як пам'ятки старовини й мистецтва: 1) палац князів Сангушків, що нині казарма, 2) кляштор по місіонарів, де нині казарма й клуб, 3) арочні ворота в'їзд до палацу Сангушків. Зокрема, в палаці Сангушків стилевий портик з кольонами, півкольонами і кованою орнаментикою на металевих поренчатах; в залах верхнього поверху колонки, ліпні карнизи, орнаменти на стелях й стінах й окремі барельєфи над дверима й на стінах.

Всі вищезазначені будівлі й їх частини беруться під охорону інспектури охорони пам'яток старовини й мистецтва і не можуть бути знищені, перебудовані, або ремонтвані без дозволу інспектора охорони.

Член президії Археол. Коміт. при УАН Д.Щербаківський

Був присутній при огляді представник 9-го кав. полку [підпис] [12].

Цього ж 1926 р. до міста приїздить Ф. Ернст (інспектор з охорони пам'яток матеріальної культури, професор Київського археологічного інституту та Київського художнього інституту). Наступні документи розкривають нам історію ставлення до пам'яток Заслава, які тоді ще не були зруйновані, але життя яких залежало вже від радянської влади.

УСРР
НАРКОМОС
УКРНАУКА

КОПІЯ

---

² Постаць Д. Щербаківського у окремому дисертаційному дослідженні І. Ходак у цілому характеризується так: «Український мистецтвознавець першої третини 20-го ст.; вагомість Данила Щербаківського (1877–1927) в історії українського мистецтвознавства визначається не лише його дослідницьким доробком, але й практичною діяльністю в музейній, пам'яткоохоронній, науково-організаційній та педагогічній галузях» (див.: Ходак І.О. Наукова діяльність Данила Щербаківського в контексті історії Українського мистецтвознавства першої третини століття : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. – К. 2010. – С. 1).

Київська Краєва Комісія
По Охороні Пам'яток
Культури та Природи
9 жовтня 1926 р.

№5иі
Вул. Революції №29
тел. 14-20

В комісію по відновленню
воєнгородка в г. Изяславе.

Прошу Вас при производимом Стройкомиссией ремонте здания б. дворца кн. Сангушка, распорядиться не производить изменений первоначальных форм здания, каковые усмотрены мною особенно в сужении пролета двери бокового правого фасада, причём выламывается наличник двери, и надстройке к тому же фасаду уборной.

Подробные сведения о производимом ремонте, а также о предполагаемых в дальнейшем перестройках, разборках и т.п. прошу направить в Киевскую Краевую Комиссию по Охране Памятников Материальной Культуры /Киев, ул. Революции № 29/.

Основание: Положение о памятниках Культуры и Природы³ от 16. VI. 1926 г. (Вісти ВУЦВК от 2. VII. 1926 г.).

КИЕВСКИЙ КРАЕВОЙ ИНСПЕКТОР ПО ОХРАНЕ
ПАМЯТНИКОВ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ /Ернст/.
9. X. 1926 г. г. Заслав.

АКТ

Складено цього акта в тому, що мною, Київським Краєвим Інспектором по Охороні Пам'яток Матеріальної Культури оглянуто будови кол. замку князів Сангушків, в м. Заславі, Шепетівської округи, при чім констатовано:

І. Що будови кол[ишнього] замку князів Сангушків являють собою великий комплекс будівель, відокремлений від міста долиною річки Горині та ровом. В'їзд до замку веде мостом через рів, та велику браму в вигляді чотирикутника мурів з арками для проїзду з двох боків та подвірних будов, що дотуляються до нього з двох інших боків. Минувши в'їзд, ліворуч перпендикулярно до внутрішнього фасаду брами йде головний фасад палацу. Останній має вигляд продовгуватого двохповерхового будинку, побудованого коло половини XVIII віку. Передній фасад утворює посеред-

---

³ У 1926 р. спільною постановою РНК УРСР та ЦК КП(б)У затверджується «Положення про пам'ятники культури й природи», яке на той час стало основним документом, що унормовував пам'яткоохоронну діяльність в Україні. Використання в ньому терміну «пам'ятник» мало своїм наслідком практично повну зміну термінологічної бази в цій сфері культурного життя в УРСР. З цього моменту починається застосування терміну «пам'ятник» у контексті предметів історичної та культурної спадщини в наступних нормативних актах, назвах державних установ, офіційній документації» (див.: Кот С. Теоретичні проблеми пам'яткознавства // Пам'яткознавчі студії в Україні: теорія і практика. – К, 2007. – С. 34).

ині великий виступ з двома парними колонами коло входу й аттиком вгорі. По боках переднього фасаду два бічних виступи, ще більші виступи по задніх кутах будинку. Як видно на фотографії палацу 1860–1870-х років, а також на літографірованому малюнку Наполеона Орди половини XIX віку, будинок мав високий бароковий з заломом дах, критий черепицею, та кругле купольне покриття над переднім виступом (кліткою сходів). За палацом знаходяться величезний двір з офіцінами, стайнями т. и. надвірними будовами. Пізніше замок перейшов до рук російської військової влади, й у ній було улаштовано офіцерське зібрання. Палац було зіпсовано перебудовою дахів, при чім щезли мансарди, куполи та покриття над входом та півкруглі фронтони над бічними виступами. В такім вигляді замалював палац Г. Лукомський 1913 року (Див. журн. «Искусство въ Южной Россіи» К. 1913 №7 – 8 стор. 303). За час горожанської війни в ній перебували різні військові частини й установи, а за останніх часів міститься міський театр.

II. Нині палац з усіма околишніми будовами перероблюється під «воєнний городок» під керівництвом «Комиссии по восстановлению военгородка в г. Изяславе». Внутрішній ремонт палацу фактично закінчений і роботи зараз висновки про те, наскільки він зберіг чи знівечив старі архітектурні форми – дуже важко. Внутрішні форми палацу ще зберегли деякі старі частини, як то клітка сходів з закладеними цеглою аркадами вгорі, парні колони в деяких покоях нижнього та верхнього поверхів, деякі фрізи, пілястри, частини ліплення. В продовжнім коридорі нижнього поверху розібрано перегородки, але закладено цеглою вихід до вестибюля. Зовнішній ремонт ще саме провадиться, при чім розбирається правий бік антаблемента й аттику по-над головним входом до палацу, який почав рушитись, з заміною дерев'яних частин залізом; з правого бокового фасаду невідомо для чого звужується вхідна дверь, при чім виламується первісний наличник двері; поруч з цим, до виступу у заднього рогу будинку прибудовується до старого фасаду мурована вбиральня.

III. Констатуючи в останніх двох фактах безсумнівний факт неуважного й недопустимого відношення до видатного архітектурного пам'ятника, мною подано через присутнього при огляді завідуючого будинком пропозицію адресовану до голови будівельної комісії т. Андреева, припинити працю над звужуванням двері й надбудовою мурованої вбиральні, а також подати докладні відомості про ремонт, що провадиться, й ремонти, що мають провадити надалі, до Київської Краєвої Комісії по Охороні Пам'яток Матеріальної Культури.

м. Заслав, Жовтня 9 дня 1926 року.

КИЇВСЬКИЙ КРАЕВИЙ ІНСПЕКТОР ПО ОХОРОНІ ПАМ'ЯТОК МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ Ф. Ернст. [13]

Окрім цих і деяких інших документів, що зберігаються у фондах ЦДАВО України, Ф. Ернст залишив свої враження від міста в цілому, так би мовити – чернетки архітектурно-мистецького характеру. Це – 2 аркуші, вирвані із зошита, на яких він записав побачене. Документ так і називається: «В місті Заславі». Ця документальна пам'ятка зберігається в архіві рукопису та фонозапису Інституту мистецтвознавства фольклористики та етнології НАН України. Запис зроблено пером Рондо, яке вимагало спеціальних навичок і було непридатне для подібних

записів нашвидкуруч. Документ містить важливі й цікаві свідчення про ратушу в Старому місті, монастир бернардинців, містечкові будинки, заїзди. Проте техніка письма прирівнює цей відносно новий документ до таких, що є найскладніші за ступенем прочитання. Пропонуємо свій варіант дешифрування, де слова або словосполучення, в правильності прочитання яких виникли сумніви, подано у квадратних дужках зі знаком запитання, трикрапкою у квадратних дужках подано взагалі не прочитані слова.

В місті Заславі

У Західній⁴ Волині, що так багата на пам'ятки давньої культури є стародавнє місто Заслав. Широка долина річки Горині розділяє частини міста одну від одної – «Старе місто» від «Нового», та від «майдану». Давні – давні форми будов містечкових хат українських селян та [незлічених?] міщан [...], з високими, черепичними дахами, що вже позеленіли від часу, кривими галереями, вузькими вікнами – домок та двір накриті одною покрівлею, під яку в'їздить і сільський віз, і містечковий фургон.

Над морем цих дахів здійснюються на «майдані» мальовничий бароковий костюл, за ним – блискучий колись замок князів Сангушків. [Завалились рови?], [...] численні арки чотирикутних мурів ще дозволяють догадатись про блискучий колись замковий в'їзд. Саме палац ще цілий, цілі ще й деякі подвірні будови велетенського двору. Їх пристосовують тепер під військові потреби.

Але ж найбільш цікаві пам'ятки на «Старому місті». Великою горою здійснюється воно над мальовничою Горинню, що утворює одну велику луку. Ліворуч якась загадкова квадратована, могутня башта – «башта Рогніди», як назвав її досужий обиватель. Праворуч в класичних формах собор, мабуть чи не на місці якоїсь давньої, чи не князівської доби будови. Ще правіше – повишла над самим схилом до річки серед численних єврейських хаток давня – давня синагога – в основі ще готична, та з бароковими добудовами. За нею подалі «Фара» – готичний польський костюл з трунами князів Сангушків в глибокім склепі. Тут – центр Старого міста, майновий базар з чудесною ратушею, мальовничими крамничками. Не менш як півтори, коли не дві сотні років прожили ці будови, аж доки не дожили до заславського Райкомгоспу. Ничтоже сумняшеся [...] руйнували все «на цеглу»⁵. Лише випадковий приїзд до Заслава представника Української Академії Наук спинив цей грабіжницький замах на цей оригінальний куточок Заслава, зрятував принаймні частину ще кріпких, що довго ще стоятимуть крамничок.

⁴ Заслав скоріше розташовано у південній частині Центральної Волині.

⁵ Цей факт було включено до статті Д. Щербаківського (див.: Життя і революція. Щомісячний журнал громадського життя, літератури й науки. – К. : Державне видавництво України, 1927 – січень – Т. I. – С. 99).

Але що це все поруч з Бернардинами. Ще подалі від синагоги і Фари і від старого міста здіймаються могутні мури старовинного Бернардинського монастиря. Князь Януш Заславський син славетного Константина Острозького, перейшовши до католицизму побудував тут цей кляштор⁶. Довжезні мури з бійницями, величезні будови костюлу

Палац князів Сангушків. Прибудова лівобіч. Фото 1926 р. й кляштору з велетенською вежею, подвірні будови, башти, дзвіниця, брами, стайні, льохи й підземні ходи на сотні сажнів у довжину, садки, городи й величезний парк з гротом – цілі й донині.

Фасад костюлу й кляштору – єдине на Україні своєю могутньою красою й силою видовище. Чудесні форми початку 17 віку свідчать про визначну будівельну думку ([душу?]) автора цієї єдиної композиції в стилі північного ренесансу. Саме кляштор, що зрісся з костюлом і високою вежею в одне нерозривне тіло – має ще два внутрішні дворики; в них виходять вікна численних чернецьких келій. Колись тут все кипіло монастирським життям – сотні людей, грандіозне господарство. Цілий музей стародавніх меблів, дорогоцінні бібліотеки, архіви, і ще і десяток ченців дожили до наших часів. Але ж протягом війн і революції, поляки вивезли бібліотеку, решту розграбували різні військові частини, що поперебували тут за цих смутних часів.

Але ще цілі стоять могутні мури, цілі келії із узорними дверима, готичні ([головні?]) вікна з кольоровим склом, балностради, деякі кахльові грубки; збереглися подекуди сліди малювання – ноти духовного співу на стіні і розпис келій «кустоши» (настоятеля монастиря), і розпис та дубові різьблені лави рефекторія – трапезної монастирської. Ціла й більшість надвірних будов, і навіть сад, і парк і сонячний годинник на боковій башті з черепичним дахом нагадає Вам ще й тепер про давнє середньовіччя.

Що ж буде з будинком тепер? Перейшовши до четвертого сторіччя свого існування, певне ж загине він в умовах, коли вже немає ченців, що вели тут своє

⁶ Тут автор чернеток трохи наплутав. Були: князь Януш Заславський і князь Януш Острозький. Вони обидва у різний час, не залежно один від одного, перейшли до католицизму, родини їх були зв'язані по між собою спільним походженням, але це були дві різні людини, а не одна.

велетенське поміщицьке ([натуральне?]) господарство? Ченців вже немає, не зберуть вони вже [в місті?] врожаю зі своєї колишньої пастви. Проте Заславські Бернардини – це також велика культурна, історична, художня цінність, то треба усіх зусиль докласти до того, що би зберегти їх до нащадків. Це не важко – будівлі всі уцілили, майже й не потребують ремонту. Як здійснити це?

Спитайте про це тружеников на ниві народної освіти в Заславі. «В Бернардинах вчаться [В Бернардини включаються?] всі цілком з усенького Заслава, та ще й [городищенські?] підтримують. [14]

Як бачимо, Федір Ернст планував свої нотатки для «світлого майбутнього», яке так і не настало. Його планам щодо розташування в монастирі семирічної школи для Заслава (і округи? – Городище) так і не вдалося здійснитися.

Багато з пам'яток архітектури давнього Заслава вже не існує. Змінилися покоління людей, а з ними, на превеликий жаль, відішли у минуле навіть спогади про те, що було до війни. І ніхто вже не знає, де і які були ці старовинні будинки, і чи були вони взагалі: ратуша, торгові ряди, заїзди. Чудову православну церкву (XIX ст.) в класицистичних формах, про яку згадував Ф. Ернст, було знищено в 1930-ті роки. За незалежності (кінець 1990-х років) на її місці зведено сучасну споруду, яка за архітектурно-мистецькими якостями поступається своїй попередниці. Монастирський комплекс отців бернардинців пристосовано під в'язницю, зруйновано парк, об'єкти малої архітектури. Хто знає, чи довго ще протримаються зруйновані стіни костелу, синагоги, палацу? Навіть півтораметрова товща стін скарбниці не заважає руйнувати її місцевим видобувачам каміння. В патетиці текстових коментарів місцевих фотоальбомів [15] про місто згадують, як про чудове, мальовниче, багате пам'ятками архітектури, але чомусь не усвідомлюють того, що з часом реставрувати буде нічого і

Руїни торгових рядів. Фото 1926 р.

таке ставлення до пам'яток, яке практикується вже досить довго, призведе до небажаної розв'язки – остаточної втрати історико-архітектурної спадщини.

Знати історію нищення пам'яток потрібно не тільки для того, щоб їх відтворювати, але, в першу чергу, для того щоб випадки вандалізму більше ніколи не повторювалися.

Джерела та література

1. Збірник нормативно-правових актів сфери охорони культурної спадщини – Чернігів : ВАТ «РВК»/«Деснянська правда», 2011 – С. 562.
2. *Aftanazy R.* Materiały do dziejów rezydencji / A. Baranowski (red) ; Instytut sztuki Polska Akademia Nauk. – Warszawa, 1988. – Tom Va Dawne Wojewodztwo Wołyńskie. – S. 648.
3. *Нікітенко М.* Знайдено давньоруський город на Волині // Золоті ворота – 1994. – № 3. – С. 6–14.
4. *Ричков П.А., Олійник С.П.* Замок-палац Заславських-Сагнущіків в Ізяславі // Дивокрай. – Хмельницький, 1995. – С. 45–51.
5. *Михайлишин О.* Містобудівні особливості локалізації палацово-паркових ансамблів Волині // Архітектурна спадщина України №5 : НДІПАМ – ГОЛОВКІЇВАРХІТЕКТУРА. – К., 2002. – С. 254.
6. Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. – К. : Фонд сприяння розвитку мистецтва, 2005. – Вип. 63–64. – С. 55.
7. Там само. – С. 32.
8. Зодчий. Орган імператорського с-петербургського общества архітекторів. – СПб., 1911. – № 1. – 52 XL год издания. – С. 553.
9. *Байталою О.* Діяльність Київської Крайової Інспектури Охорони пам'яток культури та мистецтва з охорони монастиря Бернардинів у м. Ізяслав // Краснаство. – 2012. – № 3 (80). – С. 113–117.
10. *Polacy na Ukrainie. Zbiór dokumentów.* – Cz. 1 : Lata 1917–1939. – Т. II. Południowo-wschodni instytut w Przemyślu / Pod red. Stanisława Stępnia. – Przemyśl, 1999. – S. 171–173.
11. Життя і революція. Щомісячний журнал громадського життя, літератури й науки. – К. : Державне видавництво України, 1927. – Січень. – Т. I. – С. 95–102.
12. Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. 9, од. зб. 80, арк. 18.
13. Центральний державний архів вищих органів влади і державного управління України, ф. 166, оп. 6, од. зб. 9406, арк. 3–4.
14. Наукові архівні фонди рукопису та фонозапису Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, ф. 13, оп. 4, од. зб. 206, арк. 1–2.
15. Ізяслав. : Фотоальбом / Авт.-упор. В. Кучма. – Ізяслав. : СП «Партнер-Прес», 2003. – 24 с.

Збруцький А.Н. К истории охраны архитектурного наследия г. Изяслав (Хмельницкая область)

В статье рассматривается деятельность по охране памятников г. Изяслав, начатая в 20-е гг. XX в. Автор вводит в научный оборот часть новых архивных документов, важных для современной оценки деятельности по охране памятников в нем.

Ключевые слова: памятники архитектуры, Заслав, дворцовый комплекс, Бернардинский монастырь, Федор Эрнст, Даниил Щербакровский.

Zbrtsky O.M. About the history of architectural heritage conservation in Izyaslav (Khmelnysky Region)

The article takes the activities aimed at protecting monuments in the town of Izyaslav dating back to 1920s. The author introduces a serious of new archive document which are of great importance for the contemporary evaluation of the state of monument protecting activities in it.

Keywords: architectural landmarks, Zaslav, palace complex, St. Bernard Monastery, Fedir Ernst, Danylo Shcherbakivsky.

Подано до друку: 17.10.2013 р.